

Azərbaycan neft sənayesi Böyük Vətən müharibəsində

Bəşəriyyət yarandığı gündən irilixirdalı minlərlə müharibələr görmüşdür. Onların ən dəhşətli, ən dağıdıcısı altı ilə qədər davam etmiş 1939-1945-ci illər II Dünya müharibəsi olmuşdur. Bu müharibədə dünya əhalisinin beşdə-dörd hissəsini təmsil edən 61 ölkə iştirak etmişdir. Müharibə dövründə 110 milyon adam silahlandırılmışdır. Bəşəriyyətin ən dəhşətli bu müharibəsində 60 milyondan çox adam həlak olmuşdur. 1941-ci il iyunun 22-də faşist Almaniyasının keçmiş SSRİ üzərinə qəfil hücumu ilə başlanmış Böyük Bətən müharibəsinə müttəfiq respublikalardan biri olan Azərbaycan SSR də bütün yeraltı, yerüstü sərvətləri və insanları ilə bu müharibəyə cəlb edilmişdir. SSRİ xalqlarının faşist Almaniyası və onun müttəfiqləri üzərindəki tarixi qələbəsində Azərbaycan xalqının da böyük rolu olmuşdur. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin "1941-1945-ci illər müharibəsində qələbənin 70 illik yubleyinə hazırlığın qeyd olunması üzrə Tədbirlər Planı" haqqında 23 fevral 2015-ci il tarixli sərəncamının həyata keçirilməsi üzrə ölkəmizdə ciddi hazırlıq işləri davam etdirilir.

Müharibənin ilk günündən Azərbaycan xalqı "hər şey cəbhə üçün, hər şey qələbə üçün" şüarı ilə alman faşizminə qarşı mübarizəyə qalxdı. 1941-ci il iyunun 22-də Bakıda izdihamlı mitinq keçirildi. İlk günlərdə Azərbaycanın 40 mindən çox oğlan və qızı cəbhəyə getmək üçün hərbi komissarlıqlara ərizə verdi. Ümumiyyətlə, 1941-1945-ci illərdə Azərbaycandan döyüşən orduya 700 minə qədər adam səfərbər olunmuşdu ki, onlardan 400 minə qədər geri qayıda bilməmiş, müharibə cəbhələrində həlak olmuşdur.

Müharibəyə Azərbaycan iqtisadiyyatının ən mühüm sahəsi olan neft sənayesi də cəlb edilmişdi. Hələ cahan müharibəsinin başlanması ərfəsinə neft sənaye şəhəri olan Bakı nasist Almaniyasının xüsusi diqqətində idi. Faşist Almaniyasının Bakı neftini ələ keçirdikdən sonra Şərçə, xüsusən İrən körfəzi və Hind okeanına doğru hərəkət etmək planı mövcud idi. Bakı zəbt edildikdən sonra onun nefti "Ostoyl", "Kontinental -oyl" alman neft şirkətlərinin sərəncamına verilməli idi. Bakı neftinin çıxarılması, emalı və daşınması Almaniyanın "Kontinental" neft cəmiyyətinə həvalə olunmuşdu. Hitlerin niyyətinə görə Bakı Almaniyanın güclü hərbi məntəqəsinə çevrilməli idi.

1941-1945-ci illər müharibəsinin başladığı ilk günlərdən Azərbaycan neft sənayesində çalışan minlərlə fəhlə könüllü surətdə cəbhəyə yola düşür, döyüş drujinalarına yazılır, müdafiə istehkamlarının qurulmasında yaxından iştirak edirdilər. Cəbhəni bol yanacaq, silah, hərbi qursat və ərzaqla təchiz etmək üçün bütün maddi və mənəvi qüvvələri səfərbər edən xalqın önündə Azərbaycan neftçiləri gedirdi. Faşizm üzərində qələbə naminə əmək növbəsində duranların da ön sıralarında Azərbaycan neftçiləri idi. Cəbhəni vaxtında yüksək keyfiyyətli yanacaqla təmin etmək üçün ən təhlükəli, ciddi vəzifəni Azərbaycan neftçiləri böyük əzmkarlıqla, şərəflə yerinə yetirirdilər.

Almanların qəfil və sürətli hücumu nəticəsində keçmiş SSRİ-nin Qərb neft rayonları işğal altına düşmüşdü. Şimali Qafqaz neft rayonları böyük

təhlükə qarşısında qalmışdı. Belə bir vaxtda Bakı sovet ordusunun əsl cəbbəxanası, "motorlar müharibəsi"ni aparan, hərbi texnikanı yanacaqda təmin edən güclü və etibarlı baza, 130 növ silah istehsal edən potensial cəbbəxana idi. Ümumi dövlət səviyyəsində daim diqqət mərkəzində olan ölkədə hasil edilən neftin 70-75 faizini, aviasiya benzini istehsalının 85-90 faizini Bakı verirdi. Bakı hərbi dəniz qüvvələrini də yüksək keyfiyyətli mazutla təmin edirdi.

1941-ci ilin ağır çətinliklərinə baxmayaraq, Azərbaycan neftçiləri 23481 min ton neft və 25864 min kubmetr qaz istehsal etmişdilər. Bu respublika neft sənayesi tarixində ən yüksək göstərici idi.

Azərbaycan neft sənayesinin maddi-texniki bazasını möhkəmləndirmək məqsədilə Dövlət Müdafiə Komitəsinin (DMK) qərarı ilə ölkənin cənub və qərb rayonlarından Bakıya 20 iri müəssisə qurğuları, o cümlədən 250 dəzgah, 12 vaqon mayetökən cihaz, 53 metalkəsən dəzgah və digər alətlər gətirildi. Bakı neftçiləri böyük

əzmkarlıq və əmək xarüqələri göstərirdilər. SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 1942-ci il 6 fevral tarixli xüsusi fərmanı ilə 500 neftçi SSRİ-nin ordeni və medalları ilə təltif olundu. "Lenineft" trestinin 11-ci mədəni və Bibiheybət trestinin 4-cü mədəni, "Qırmızı Əmək Bayrağı" ordeninə layiq görüldü. Bütün bunlara baxmayaraq, neft sənayesində çalışan müxəssislərin yarıya qədərinin cəbhələrə göndərilməsi qazma işlərinin daşınması, neft-maşınqayırma zavodlarının çoxunun hərbi müdafiə məhsulları buraxmağa başlaması, kəşfiyyat işlərinin səngiməsi və neft sənayesinə vəsait qoyuluşunun kəskin azalması 1942-ci il üçün hasilatın aşağı düşməsinə səbəb olmuşdu.

1942-ci ildə Zaqafqaziyanın, o cümlədən Azərbaycanın faşistlər tərəfindən işğal edilməsi təhlükəsi xeyli artmışdı. Alman-faşist işğalçıları ölkəmizin neft məhsulları verən rayonlarını tutmağa böyük səy göstərirdilər. Alman-faşist komandanlığının sərəncam planına görə Bakı sentyabrdan gec olmayaraq tutulmalı idi.

Sovet hökuməti Qafqaz cəbhəsində yaranmış mürəkkəb vəziyyətlə əlaqədar olaraq bir sıra tədbirlər gördü. 1942-ci ilin yayında Abşeronda neft quyularının qazılması işləri məhdudlaşdırıldı, sentyabr ayında isə tamamilə dayandırıldı, neft verən quyuların çoxu basdırıldı. 1942-ci ilin payızında 1941-ci ilə nisbətən neft verən quyuların sayı 764 ədəd azalmışdı.

81 dəst qazma avadanlığı sökülüb Şərçə rayonlarına göndərildi. Azərbaycan neft-qaz tikinti idarəsi 2003 nəfərlik kollektivi ilə, habelə 9 qazma kontoru bütün fəhlələri, texniki işçiləri və avadanlığı ilə birlikdə Şərçə rayonlarına köçürüldü. Bu rayonlara 100 buruq ustası, 500 çilingər, 230 mühəndis və başqa yüksək ixtisaslı müxəssislər göndərildi. 1941-1942-ci illərdə ümumiyyətlə Azərbaycandan Şərçə rayonlarına 11 min nəfərdən çox müxtəlif ixtisaslı neftçi göndərilmişdi. Azərbaycanda hasil edilən neftin daşınması işində müharibənin birinci ilindən böyük çətinliklər yaranmışdı. Neftin daşınmasında əsas rol oynayan dəmir yol xətləri Şərçə köçürülən sənaye müəssisələrinin daşınmasına səfərbər edilmişdi. Həstərxan və Krasnovodsk dəniz limanlarında çoxlu miqdarda neft məhsullarının qəbul edilməsi imkanı olmadığından, neftin Xəzər dənizi vasitəsilə daşınması da çox ləng gedirdi. Bakıda külli miqdarda neftin toplanması neft sənayesi üçün ciddi təhlükə təşkil edirdi.

Döyüşən ordunun duru yanacaqda böyük ehtiyacı olduğu bir zamanda neft məhsullarının qorunub saxlanması müstəsna əhəmiyyətə malik idi. Respublika hökuməti neft məhsullarını saxlayıb cəbhənin xidmətinə vermək üçün bir sıra ciddi tədbirlər gördü. Azərbaycan zəhmətkeşlərinin ciddi səyi və fədakar əməyi nəticəsində 1941-1942-ci illərdə milyon tonlarla qiymətli yanacağın saxlanması və cəbhəyə göndərilməsi təmin edildi. Sovet ordusunun hərbi texnikasının - təyyarələrin, tankların və başqa hərbi maşınların sayının 1942-ci il üçün xeyli artması yanacaqda olan tələbatı daha da artırmışdı. Bütün hərbi texnikanı yüksək keyfiyyətli yanacaqda təmin etmək işində əsas ağırlıq Azərbaycan neftçilərinin üzərinə düşürdü. "Hər şey cəbhə üçün, hər şey qələbə üçün" çağırışını Azərbaycan neftçiləri də özlərinin başlıca şüarına çevirmişdilər. Onlar cəbhənin sifarişlərini yerinə yetirmək üçün bütün qüvvələrini səfərbər etmişdilər.

Cəbhəyə gedən neftçi kadrları qadınlar, yeniyetmələr əvəz edirdi. Evdar qadınların istehsalata cəlb olunmasına cəbhəçi arvadlarının Bakıda keçirilmiş yığıncağının böyük təsiri oldu. Bakının neft sənayesində işləməyə 13 mindən çox işçi cəlb edildi. Təkcə 1942-ci ilin 8 ayı ərzində 16 min cəbhəçi arvadı respublikanın sənaye müəssisələrinə işləməyə gəldi ki, onlardan 11 min nəfəri neft sənayesində çalışmağa başladı. Həmin ilin yayı üçün neft sənayesində 25 minə qədər qadın işləyirdi.

Cəbhənin ehtiyaclarını nəzərə alan SSRİ Dövlət Müdafiə Komitəsi neft sənayesinin inkişafı ilə bağlı özünün bir sıra tədbirlərini həyata keçirdi. DMK-nın 1942-ci il 16 dekabr tarixli qərarı və SSRİ Neft Komissarlığının 1942-ci il 15 dekabr sərəncamı ilə Azneft kombinatına qazma işini sürətləndirmək təklif olundu. DMK-nın qərarı ilə minlərlə gənc ordu sıralarına çağırışdan azad edilərək, neft sənayesinə göndərildi. 1943-cü ildə 67,7 min, 1944-cü ildə 138,8 min, 1945-ci ildə 14,5 min metr neft quyusu qazıldı.

Müharibənin ilk aylarından neft sənayesi müəssisələrində daxili imkanlardan istifadə etmək ayılıqları keçirildi. "Əzizbəyovneft" tresti quyuları əsaslı təmir kontonunun kollektivi daxili imkanlardan geniş istifadə etmək hesabına hər bir quyunun təmirinin maya dəyərini 13,2 faiz aşağı salıb, qənaət edilən 700 min manat pulu müdafiə fonduna keçirmişdi.

Dövlət vəsaitinə qənaət, texnikadan səmərəli istifadə neftçilərin əsas şüarlarından idi. Materiallar və dövlət vəsaitinə qənaət edənlərin ön sırasında qazmaçılar gedirdilər. R.Rüstəmovun başçılıq etdiyi Gənclər briqadası sürətlə qazdığı üç quyuda 70 iş gününə və 100 min manatlıq materiala qənaət etmişdi.

Müharibə dövrünün başlıca tələblərindən biri də neft texnikasını təkmilləşdirmək, ondan maksimum istifadə etmək idi. "Qaradağneft" trestinin qazma ustası X.Rufullayev rotordan daha səmərəli istifadə edərək keçmiş SSRİ-də ilk dəfə rotorun 1 dəqiqədə 340 dəfə dövr etməsinə nail olmuşdur. Yenilikçi usta qabaqçıl iş nümunəsi göstərərək, plan üzrə nəzərdə tutulan 60-70 metr əvəzinə 120-140 metr quyu qazır, planı 307 faiz yerinə yetirirdi. Azərbaycanın fəhlə sinfinin yaradıcı fikri, elmle istehsalatın əlbir işi nəticəsində neft sənayesində 18507 ixtira və səmərələşdirici təklif verilmiş, bunların yarıdan çoxunun istehsalata tətbiqi 144,5 min manat dövlət vəsaitinə qənaət etməyə imkan vermişdir.

Gənc neftçilər yanacaq cəbhəsini qələbə uğrunda əsl döyüş meydanı hesab edərək, misilsiz əmək rəşadəti göstərirdilər. 2000 nəfərdən çox gənc planı artıqlaması ilə yerinə yetirirdi. Planı 200 faiz yerinə yetirən gənclərin sayı 1942-ci ildəki 670 nəfərdən 1943-cü ildə 967 nəfərə çatmışdı. Qaraçuxurun altıncı mədənin-dəki gənclər neftçixarma briqadaları yanş günlərində plandan əlavə 7 min ton neft çıxarmışdılar. Həmin trestin ikinci mədəninə A.K.Məmmədov öz həyatını təhlükədə qoyaraq qəflətən fontan vuran buruğu cilovlayıb 40 tondan çox qiymətli yanacağı xilas etmişdi. Bu qeyri-adi hadisəni eşidən Birinci Ukrayna cəbhəsinin qvardiyaçı topçuları vətənpərvər gəncə göndərdikləri məktubda yazırdılar: "Biz "Komsomolskaya pravda" qəzetində sizin tərifləyici igidliyiniz haqqında oxuduq. Bakı neftçilərinin yanacaq uğrunda mübarizədə özlərini əsl döyüşçü kimi aparmaları və necə dəyərlər, canlarından belə keçməyə hazır olduqları bizdə sonsuz vüqar hissi doğurur, bizi yeni-yeni qəhrəmanlıqlara sövq edir. Sizin qəhrəman əməliniz cəbhə ilə arxanın sarsılmaz vəhdətinin ən canlı təmsali ola bilər".

"Əlavə məhsul qələbənə yaxınlaşdırır" şüarı müharibə illərində gənc

neftçilərin yanacaq uğrunda mübarizəsinin əsas qanunu idi. Qaraçuxurun ikinci mədəninə Sarı Hüseynovun neftçixarma briqadası neft hasilatını müntəzəm surətdə artırdığına və planı artıqlaması ilə yerinə yetirdiyinə görə 1943-cü ildə 7 dəfə DMK-nin Keçici Qırmızı bayrağını almışdır.

Cəbhəni bol yanacaqda təchiz etmək uğrunda Azərbaycan neftçilərinin fədakar əməyi sovet döyüşçüləri tərəfindən yüksək qiymətləndirilirdi. Qvardiya təyyarə hissəsinin şahinləri Bakı neftçilərinə göndərdikləri məktubların birində yazırdılar: "Yoldaş bakılılar! Birləşin üçün çox sağ olun. Sizin fədakar əməyiniz sayəsində bir gün də olsun yanacaqdan korluq çəkməmiş. Bizim düşməni darmadağın etməyimizdə sizin xidmətləriniz çoxdur".

Vətən uğrunda qəhrəmancasına vuruşan və öz misilsiz sücayyətləri ilə adlarını ölməz edən sovet döyüşçülərinin xatirəsini bakiilər əziz tutur, düşməndən onların qisasını arxadaki fədakar əməkləri ilə alırdılar. Misilsiz əsgəri igidlik göstərən bakiılı Vasili Kusnetsovun adını daşıyan trestin 8 mədəni 1943-cü ildə hər ay planı müntəzəm surətdə artıqlaması ilə yerinə yetirirdi. Adıçkilən mədənin ustalarında K.Kərimov və Q.Məmmədov iyul ayında 24 saat fasiləsiz əmək növbəsində durub, dayanan quyunu vaxtından iki dəfə tez işə sal-

mışdılar. Mədən bir ayda müdafiə fonduna 1200 ton yüksək keyfiyyətli neft vermişdi. Şəhər və kəndlərin faşistlərdən azad edilməsini Azərbaycan neftçiləri yeni-yeni istehsalat qələbələri ilə qeyd edirdilər. Oryol və Belqorod şəhərlərinin düşməndən azad edilməsinə həsr edilmiş mitinqdə fəhlələr öz üzərlərinə götürdükləri öhdəlikləri bir neçə qat artıqlaması ilə yerinə yetirmək haqqında raport verdilər. Qaraçuxurdakı ikinci mədən bir gün ərzində plandan əlavə yüz tona qədər neft çıxarmışdı. "Artyomneft" in üçüncü mədəninin kollektivi üç gündə DMK fondu hesabına 1200 ton neft vermişdi. Birinci mədənin təmir üzrə briqadiri 18 yaşlı Karnauxov dayanmış quyuları işə salmaq üçün 60 saat fasiləsiz əmək növbəsində durmuşdu.

Azərbaycan neftayırarları sovet ordusunun faşistlər üzərində qələbələrini əlavə aviasiya benzini, dizel yanacağı, aq neft, aviasiya yağı istehsalını daha da artırmaqla qeyd edirdilər. Bakının neftayırma zavodları planı 114 faiz yerinə yetirmişdilər. 1941-1945-ci illərdə neft emalçıları 22 milyon ton neft məhsulları istehsal et-

mişdirlər. Onun yarıda çoxu yanacaq və sürtgü məhsulları idi. Həmin illərdə Bakının neft emalı zavodları cəbhəyə 1 milyon ton və ya 20540-dan çox sisterin B-78 aviabenzini göndərmişdi. Müharibədə ordunun döyüş texnikasının 75-80 faizi Azərbaycan neftçilərinin qəhrəman əməyi hesabına hərəkətə gətirilmişdi. Bakının müharibədə rolunu marşal G.K.Jukov yüksək qiymətləndirərək yazırdı: "Bakı neftçiləri cəbhəyə və ölkəyə vətənimizin müdafiəsi üçün, düşmən üzərində tezliklə qələbə üçün nə qədər lazımdı, o qədər də yanacaq vermişdilər".

Görkəmli dövlət xadimi N.Voznesovski də Bakı neftçilərinin əməyini yüksək qiymətləndirərək yazmışdı: "Bakı arası kəsilmədən cəbhəni neft məhsulları ilə təmin edirdi və yüzlərlə motoru havada və yerdə hərəkətə gətirirdi".

Ümumiyyətlə, müharibə illərində SSRİ-nin neft sənayesi 110 milyon ton neft hasil etmişdir ki, onun 75 milyon tonu Azərbaycanın payına düşürdü.

Xəzər dənizçiləri Böyük Vətən müharibəsinin gedişində qəti qələbə dövründə cəbhə və ölkə üçün daşınan yanacaq və başqa yüklərin vaxtında mənzil başına çatdırılması uğrunda əzmlə mübarizə aparırdılar. 1944-cü ildə Xəzər dənizçiləri 1943-cü ilə nisbətən bir yarım dəfə artıq

yük daşımışdılar. Dənizçilərin Böyük Vətən müharibəsi illərində cəbhəni yanacaqda təchiz etməkdə göstərdikləri fədakarlıq və qəhrəmanlığa görə Xəzər Gəmiçiliyinin 788 işçisi orden və medallarla təltif edilmişdi.

Azərbaycan neftçilərinin cəbhəni yanacaqda təchiz etmək uğrunda göstərdikləri əmək qəhrəmanlığına görə 502 nəfər neftçi orden və medallarla təltif edilmiş, üç qabaqçıl neftçiyə — Süleyman Vəzirova, Bəba Babazadəyə və Rüstəm Rüstəmovə Sosialist Əməyi Qəhrəmanı adı verilmişdi. Lakin təəssüflə qeyd etməliyə ki, ayrı-ayrı neftçilərə orden və medalları verilməsi 1941-1945-ci illər müharibəsində faşist Almaniyası üzərində keçmiş SSRİ-nin qələbəsinin böyük ağırlığının Bakı neftçilərinin çiyinləri üzərinə düşməsinə baxmayaraq, aldıkları əsl dəyər deyildi. Qəhrəman neftçilərimizə əsl dəyər onda verilərdi ki, qələbəyə qədər yuxusu eərşə çəkilən Bakımıza qəhrəman şəhər adı veriləydi.

Fəxrəddin MƏMMƏDOV,
Azərbaycan Tibb Universitetinin
professoru.